

Summary

THE MOUNTAIN IN THE SLOVENE FOLK SONGS

Mirjam Mencej

In the article the authoress intended to check if the idea of the mountain, which stands on the way between this and other world, as it is evident from the Slovene songs, which are connected with St. George's Day and mythic ideas of many other nations, is present in the Slovene folk songs. After the research of the Slovene folk songs we can divide them in the following categories according to the meaning of the mountain:

1. the group of songs in which the mountain represents the boundary stone on the way to the other world;
2. the mountain shows itself as a mythical place;
3. the mountain is a place from where there is no return;
4. the mountain is connected with the loving relationship and the incestuous marriage.

Marija Cvetek

UDK 398.2(497.12 Bohinj)

Izvirno znanstveno delo. Sprejeto 28. 5. 1995

JANEZ MENCINGER IN BOHINJSKO LJUDSKO PRIPOVEDNIŠTVO

In memoriam Janez Cvetek (1958-1995)

Tudi v Bohinju so ljudsko pripovedništvo manj zapisovali kot ljudske pesmi. Te je lažje zapisovati kot pripovedi, ki so bolj osebne, namenjene sobesedniku, poslušalcu. V govoru se človek bolj avtentično in najsvobodneje izraža. Vsak pripovedovalec izraža svoj osebni odnos do zgodbe in oba, pripovedovalec in poslušalec, uživata v klenih izrazih, igri intonacij, mimiki, ironiji, humorju in smehu. Tuji zapisovalci bi težko zaznali vse glasovne finese in sintaktične posebnosti ter vse potencialne pomenske razsežnosti našega narečja (prim. Cvetek 1993).

Še največ bohinskega ustnega izročila najdemo pri pisateljih, ki so bili povezani z Bohinjem: pri Janezu Jalnu, Franu S. Finžgarju in drugih ter nenazadnje pri bohinskem pisatelju Janezu Mencingerju, saj je v večino svojih del vtikal nenapisano izročilo "trdnega, starodavnega Bohinja".

Janeza Mencingerja literarna zgodovina postavlja ob bok vavcem, s katerimi se je družil na Dunaju, a je veliko bliže Janezu Trdini, ne samo v odnosu do ljudskega izročila, temveč tudi po pripovednih prijemih, saj ga je privlačevalo "/.../ modrovanje (razpravljanje) o tem in onem, tesen stik pripovedovalca z bralcem, idejno-spoznavna plast pripovedi, humorno-ironični zasuk besede, komične situacije, ki naj osmešijo neljubo osebo, itd." (Kocijan 1984/85: 105-106).

Realist Janez Mencinger velja za pisatelja z izrednim smislom za humoristično, ironično in satirično oblikovanje pripovedi. Odvetniški poklic mu je izostril poslušal za trezno presojo in racionalno misel, ki je znala udariti in razkrinkati človeške slabosti in družbene zablode. Mencinger je v tej smeri presegel svoje predhodnike. Z vsestransko uspešnimi tradicionalnimi stilističnimi sredstvi (prenos pomena, primera,

besedotvorni stilemi, žargonizmi, stilsko zaznamovano, ekspresivno besedje itd.) v površinski jezikovni zgradbi (po zgledih ljudskega pogovornega jezika) je oblikoval satirično-groteskno parodijo (*Cmokavzar in Ušperna*), na večpomenskosti besede in sobesedilnih pomenih globinske zgradbe pa humoristično parodijo (*Vodnikov "Vršac" potlej pa še nekaj, "filozofično-estetična razprava"*). V obeh stilističnih "tehnikah" je doseženo presežek in odprl tem žanrom nove razsežnosti v površinski in globinski jezikovni zgradbi (Orožen 1982: 181).

Potrebno je tudi zapisati, da je smisel za humor, v vsem njegovem vsebinskem in jakostnem razponu, še danes pogosta komponenta bohinskega značaja. In ta sestavina je kot pripovedna perspektiva živo vraščena v bohinsko ljudsko izročilo.

Če beremo Mencingerjeva dela z etnološko pozornostjo, ugotovimo, da je bilo ustno slovstvo nasploh še živo prisotno v žitju in bitju Bohincev v prejšnjem stoletju. Izražalo se je v šegah in navadah in njihovih medsebojnih odnosih. V Mencingerjevih delih pa najdemo tudi zanimiva pričevanja o materialni kulturi prejšnjega stoletja.

V povesti *Zlo pa sir*, ki se dogaja v bohinskih planinah, pisatelj nazorno opisuje planšarski stan:

"Šest brun je zvezanih na četr, čez nje dva šperovca z nizkim slemenom, ki nosi streho v dve pleni iz klanih smrekovih deská, to je stan odzunaj. Odznotraj so ob steni široke police za mleko, ob drugi je visok oder, na vrhu koritu podobni, v njem je nekoliko sena in mahu, in pravi se mu postelja. Ob tretji steni je ognjišče iz ilovice, po steni gor so pa klini, da se piskri in cunje obešajo, čez ognjišče sta pa trama za drva. Duri v stan so nizke in ozke iz brun izsekane, pa ne drže do tal in ne do strehe, in veliko vaje je treba, preden človek ročno hodi skozi." (ZD 1: 99)

V povesti *Človek toliko velja, kar plača* Mencinger "lika" svoje rojake, ki so že v njegovem času svojeglavo gradili svoje hiše:

"Malo tako lepili hiš je na kmetih, ker naši domači zidarji večidel ne znajo več kakor postavljati kamen na kamen, obris za hišo jim večidel daje gospodar sam, in kakršen je gospodar, taka je potem hiša. Zato je tudi tako malo lepili in okusno sezidanihi hiš videti. Okna so redko in gosto, velika in majhna vsa vprek postavljena, včasih še celo v eni vrsti ne; na lepoto in ravnomernost se ne gleda. Duri so postavljene, kjer si bodi, celo na voglu hiše sem videl marsikatero. Ko se pa stopi v poslopje, je homatija še večja, povsod debelo zidovje, polno voglov in neporabljenih kotov, nikjer priličnega prostora. /.../ Prav čudno je res, da na tako okornem zidovju sedi tako lepo vezana tesarja in tako trdno ostrešje. S tem pa nisem hotel reči, da so vse kmečke hiše zidane tako okorno; nekatere so celo umnejše postavljene kakor marsikatera ljubljanska." (ZD 1: 167-168)

V isti povesti Mencinger opisuje življenje Gorenjcev oziroma Bohinjcev, ki da so plesali ob neubranih strunah in neubrano cepetali, "da so ušesa bolela poslušalca, komur plesa ni bilo mar":

"Veselice naših Gorenjcev, pri katerih je ples poglavitna reč, bi potrebovale mnoge poprave. Gorenjec je počasen in resnoben, on ne poželjuje veselice in se jih tudi malokdaj udeležuje; ples in razgrajanje se mu zdi prenoro; tedaj on pleše le takrat, kadar ima v glavi že malo preveč vinskega cveta. Kako divji in surov je tedaj ples! Plesalec napevja vse moči, da pleše, dokler godcu roka ne omaga, in bolj se utruji pri plesu ene nedelje kakor pri delu celega tedna. Varovati zdravje je zadnja skrb; bokal za bokalom se zlija v razgreta telesa. Ker so tudi glave razgrete in dražljive, se vname rad prepir in ples se večidel s tem konča, da se razbije večji del stolov in včasih tudi katera črepina. /.../ Ne vem, kako je to, da je narod opustil in pozabil toliko starih, lepili in narodnih zabavnih šeg in je zanje prevzel od Nemcev to surovo zgrajanje; in da Gorenjci nimajo nobenega narodnega znamenja več kakor jezik in kozolce." (ZD 1: 159-160)

V povesti *Skušnjave in skušnje* Mencinger opisuje moško kmečko praznično nošo v prejšnjem stoletju. Takle je bil oblačilni videz gorenjskega ženina Volbenka:

"Noge so ulite v nove plave umetno pletene nogavice in črne hlače iz gamsove kože, ki so precej vroče za poletni čas. Kamižola iz lepega žemeta se okusno prijema ravnega telesa in iz vsakega žepa moli lepo zarobljena rutica; na prsniku je rajda svetlih gumbov, pod vratom je pa debela svilnata ruta s prstanom zvezana. Skoraj sem pozabil, da je srajca za vratom zavahana čez kamižolo. Na umetno razčesanih in zavitih lasih čepi svilnata kapica, ki se samo v cerkvi raz glavno dene; na kapici pa sedi nizek klobuk s kratkimi kraji in širokim vencem kupljenih cvetic. Tako je bil oblečen Volbenk in ravno tako so bili opravljeni vsi drugi svatje, samo da so nekateri namesto plavih nogavic imeli dolge črne skornice." (ZD 1: 281-282)

V Mencingerjevem literarnem delu je še mnogo dragocenih pričevanj o materialni in duhovni kulturi Bohinjcev, a žal še ni bilo deležno kake posebne etnološke obravnave. V svojem besedilu se bom omejila predvsem na ljudsko pripovedništvo v njegovih delih. Zanima me, kdo so bili njegovi informatorji, katere žanre je zapisoval in kako jih je sam poimenoval in vključeval v svoje literarno delo. Zanima me tudi, koliko je te ljudske pripovedi preoblikoval, kakšen odnos je imel do ljudskega izročila nasploh in katere variante še živijo v bohinjškem ustnem izročilu. Zanimivi so tudi bohinjški lokalizmi in narečne besede v Mencingerjevem literarnem ustvarjanju, a o tem kdaj drugič.

Mencinger je začel svojo slovstveno pot s poezijo; že v višji gimnaziji je začel pisati pesmi, šele vajeveci so ga na Dunaju spodbujali k pripovedništvu. Vendar je ostal vseskozi priložnostni pesnik, s svojimi iskrivo humorističnimi verzji je zabaval prijatelje in znance v kranjskem literarnem in zabavnem klubu ter ob raznih prazničnih priložnostih. Že v svoje pesmi je Mencinger vpletal motive iz ljudskega pripovedništva. V pesmi *Kaznjena kletev*, ki je izšla v Novicah (1855), razloži motiviko, "povestico" mu je povedala stara mlinarica Polona, govori pa o mladi dekli, ki je bila kaznovana za svoje preklinjanje.

"Živela je dekla mlada in zala,
za jezero grabit listje je šla
o mrzli jeseni, svetem Miheli.
Zlo daleč je šla, dve uri hodá,
čez kamne in skale, grape potoke;
takrat je pač grda bila stezá!

Ji trnje, kamenje noge je ranilo,
jezila se je in klela hudó,
rotila Boga je, klicala vraga.
Zasliši jo vrag, dopade mu zlo;
prileze do nje in misli, kako bi
povrnil deklini kletev le-tó.
/.../
Neznano zatuli, vraga zagleda,
na kviško moleči skali stoji;
globoko pod njo jezero se pení,
visoko nad njo skalovje visí,
odspred in odzad visoke so stene.
Nobene rešitve za njo več ni!" (ZD 4: 293-294)

Ta "povest", ki je "nihče sedajnih ne ve, / ko jaz in Polona, mlinarica stara, /.../" na legendni način razlaga izginotje mlade deklice in izzveni v poučno svarilo:

"Ne kloni nikar, kadar si nevoljen,
da vrag te nikakor zmotil ne bo!" (ZD 4: 293-294)

Pri zbiranju bohinjškega ljudskega pripovedništva sem zapisala dve varianti razlagalne povedke o deklici, ki je izginila, ker so jo starši prekleli:

"Ana mat se j zjezova, k ja votrok lenapre ponoč votov: Jest moram scat."

Jā pa rekva: "Oh ta toj satanšč scanje!"
Sta šla vān, k so bli včasoh vodzuna te straniša na štrbunk.
K prideta vān, jā pa votrok zginov; ni bo pa dākliča nčer."
(Cvetek 1993: 176)

/lenapre: vedno;
ni bo pa dākliča nčer: ni bilo pa dekliča nikjer/

Druga povedka, zapisana pod Studorom (1991), pa razlaga, odkod ledinsko ime Pār dekālca:

"Spod Stādora Škantarjova j bva mvada, vāseva, voča jo j pa kregov, hud jā biv nanjo, k mo j kljubova.
Jā pa voča zaklev: 'Nāj te hudič vzame!'
/.../Poj jā šla, jā pa zginva.
/.../Kodār smo šlā memo, smo reklā, da smo se srečal Pār dekālca. To j na Bvatarjo pod Pongratam. Šā dons se to ve.
Voča j hčer poklev, pa več ni bo ne duha ne sluha."
(Cvetek 1993: 177)

/kljubova: kljubovala/

V Mencingerjevi pesmi *Kolikor glav, toliko misli* trije možje razglablajo, da je Blejsko jezero nepotrebno, ribiču pa

se zdi premajhno.

"Kmetič" pa takole modruje:
Čemu tu veter le valove žene?
Raj bi pšenično klasje se majalo,
gotovo lepše bi kot voda stalo." (ZD 4: 296)

Kmetova pripomba je podobna variantam anekdot, ki krožijo po Bohinju o "potrati" prostora, ki ga je zalilo Bohinjsko jezero, druga varianta pa govori o Bohinjcu, ki je prvič videl morje:

"Bohinjc ja šov v prvo k morjo. Pa zagleda, kuj ja vode, se j pa začudov: 'Tačē pvánje, pa nač snal'
Njamo se j zdev škoda, da j tukaj prastora voda zaliva. Von b imov raj travonče."

(Informator Jožef Cvetek /Srednja vas 1963/.)

/tačē: take;
pvánje: planjave/

Mencingerjeva živalska basen v verzih, ki nosi naslov *Prilika*, ima tudi podobno moralo, torej, kar ni koristno za nekoga, je nepotrebno - da o lepoti narave sploh ne govorimo:

"Dviga se Triglav visoki
nad oblake kralj gora,
razprošira gled široki
daljnih do meja sveta.

Nanj kosmati medved splazi,
okrog gleda; al medú
in brloga ne zapazi:
jezen vrne se domu." (ZD 4: 302)

Zanimivo je, da pri zapisovanju ljudskega pripovedništva nisem našla nobene živalske basni, razen pregovora, ki je morda "ostanek" basni. V njem obad govori svoji družini:

"Zvāčer me ni treba čakāt z vāčerjo. Čā pridem, pridem sāt,
čā pa ne, me pa tok na bo."

(Cvetek 1993: 11)

Morda so se zdele živalske basni realnemu Bohinjcu "preotročje", da bi z njimi vzgajal otroke ali pa so se pozabile, kakor trdi Mencinger za pravljice v svojem spisu *Bohinjsko jezero in Savica*. Mencinger je v potopisu *Moja hoja na Triglav* zapisal povedko o volku, ki so se ga Bohinjci zvito znebili:

"Mikale so me pripovedke o bojih z zverino, in v neki vasi se je našel prijazen dedec, ki je meni, radovednemu dečku, natanko povedal, kako so se naši pradedje volka znebili za vselej. Možje so ujeli živega volka v ribjo mrežo in ga zaprli v ječo pri tedanjem županu. Tri dni zaporedoma so se potem pomenkovali pred ječo, da volka takoj oženijo, kadar ujamejo še volkuljo; in vse te pogovore je v ječo slišal stradajoči volk. Tretji dan so ujeli volkuljo, in ko je ta zatulila pred volkovo ječo, tedaj izpuste volka in poženo za njim volkuljo. Volk je bežal čez hribe in doline in pravil vsem volkovom, kakšna grozna nesreča jim preti, ako pridejo Bohinjcem v pest. Od tistega dne se ni prikazal volk v Bohinju." (ZD 3: 130-131)

Koliko so take in podobne zgodbe Bohinjcem všeč, nazorno priča Mencingerjeva pripoved:

"Ko je mož to povedal, mi od daleč pokaže hišo, pri kateri je baje še danes tista volčja ječa. Mož je šel dalje svojo pot;

jaz pa stopim k hiši, si vse ogledam in uka želja me žene, da tudi vprašujem. Zdajci hišni gospodar zraste, in samo nagle pete so me rešile, da ni nategnil mojih radovednih ušes, kakor je bil zažugal v svoji slepi jezi..." (ZD 3: 130-131)

Mencinger v *Abadonu* omenja še basen, kjer nastopajo predmeti:

"Ko pa v bližnjem zrcalu ugleda tudi svojo podobo, spomni se basni o kotlu in loncu, ki sta bila oba sajasta." (ZD 2: 152)

Ta basen je danes v Bohinju znana kot pregovor:

"Kotov se ponovc špota."
/špota: čudi, posmehuje./
Kotel, ki visi nad odprtim ognjiščem, se čudi in posmehuje ponvici, ki je črna od saj.

Kdo vse so bili Mencingerjevi informatorji o ljudskem izročilu, zvemo iz njegovih del in beležnic. Tudi v njegovem pismu staršem, ki ga je pisal z Dunaja (24. maj 1859), zvemo, da bi rad zapisal kako staro domačo pesem ali povest:

"Letos bom tudi bolj doma kakor lani, učil se bom slovenskega jezika, in rad bi bil, ako bi medtem, prednj pridem, Lenka ali Špela kako staro domačo pesem ali povest prepisala ali se jo naučila, da jo bom zapisal, in jo porabil kakor zasluži." (ZD 4: 189)

Že na začetku svojega ustvarjanja je Mencinger v svoji povesti *Zgubljeni pa spet najdeni sin* "previdno razširil starinsko pripoved stare tete", kot je v opombah k *Zbranim delom* zapisal Janez Logar (prim. ZD 1: 336). Mencinger večkrat pripominja v svojih spisih, da mu je to in ono zgodbo povedala ranjka teta:

"Spomnil sem se peklenskega lova, od katerega so mi ranjka teta pravili, /.../" (ZD 1: 101).

"S to povestjo me je učila ranjka teta, naj ne hrepeni človek po nezasluzenem bogastvu kakor ona vdova." (ZD 1: 325)

V noveli *Vetrogončič* spet navaja svojo teto kot informatorko:

"Zakaj se imenuje Reparjev grad, tega ne vem; da bi ga bil hudič v eni noči sezidal, se mi ne zdi verjetno, akoravno so mi to trdili teta." (ZD 1: 47)

Mencinger omenja še druge pripovedovalce: starega čevljarja, starega planšarja, razgledanega kovača in svojega deda.

"/.../ako bi ne bila s slamo priklenjena na Triglav, tako mi je pravil star čevljar." (ZD 1: 101)

"Seznanil sem se tu pred dokaj leti s starim planšarjem. Ni vedel, na katerem koncu se smotka prižge, pa veliko je vedel povedati o srnah in divjih kozah, o gorskih strahovih in čarobnikih, o gorečih zakladih, o cvetoči zlati rudi in kako so jo Benečani kradli v naših gorah/.../" (ZD 1: 350)

Ta planšar, s katerim je pisatelj upodobil čudaškega Čuka v povesti *Zlato pa sir*, je bil po izjavi Mencingerjevega sorodnika Bunder iz Stare Fužine; ta naj bi iskal "šace" po bohinjskih planinah.

"Veliko resničnih ali izmišljenih dogodkov mi je moj kovač povedal v teku dobrih petnajst let, ko sem z njimi občeval." (ZD 4: 315)

Kovačeve povesti so žal ostale samo v rokopisnem kon-

ceptu in z datumom 14. 1. 1879. Ta koncept je urednik Janez Logar uvrstil v četrto knjigo Mencingerjevega **Zbranega dela** (1966). Ded ga je svaril pred baheslovnimi bitji v bohinjskih gorah:

"Često mi je pripovedoval čudne bajke o podlesnem možu, o zmajih in gorskih škrtih. A preden je začel pripovedovati, sem ga moral zelo prositi in mu trdno obljubiti, da nikoli ne pojdem na Triglav, da me ne ureko gorski škrtje. Kadar bi hodil na Triglav, me te zelene pošasti zwabijo med strme skale ali na rob prepado, da ne morem stopiti ne naprej ne nazaj; in potlej gorje: ali me strmoglavijo v globoki prepad ali me zapro v svoje podzemeljske jame, da več ne vidim belega dne. V nobeno stvar se ne smemo zagledati in zamakniti! Kdor se zagleda v Triglav, tega ugonobijo njegovi duhovi, ker nočejo, da bi nižavski človek hrepenel po takšnih višavah." (ZD 3: 186)

V Mencingerjevem času je bil Triglav mit še v pravem pomenu besede. Stari Bohinjci so verjeli, da je samo tista gora, kjer je pristala Noetova barka ob vesoljnem potopu, višja od Triglava. Podrta gora je bila kaznovana, ker si je predrznila biti višja kot Triglav. Staro ustno sporočilo pripoveduje tudi to:

"Nekdaj so imele gore vsaka svojega duha in zmaja. Ti so, vojskujoč se med seboj, pustošili in s skalami in prodovi obisipali rodovitni svet okoli gorá, kar se še zdaj pozna po vsem Bohinju. V tisti prastari dobi je zaželela gora za našim jezerom zrasti nad Triglav. Nje duh jo je napejal, zmaj je tiščal in vzdigoval skalne skladove kvišku, gora je rasla in že bila tolikšna kakor Triglav. A Bog tega ni dopustil. Zemlja se potrese, napihnjena gora se razpoči in razvali. Tam vidite kaznovano goro na južni strani Bogatina. Še dandanašnji jo imenujemo Podrta goro." (ZD 3: 77)

Ta razlagalna povedka o Podrti gori je še danes znana v Bohinju:

"Včas jv vsaka gora imeva sojga duha pa sojga lintverna, k sta se vojskvava mæd sabo. Tkuj sta se dajava, da sta kar goré poderova; šã dons se po vsmo Bohinjo vid, koko sta posopava skale pa prst podse."

"Žã davno nazaj v starøh cajtøh jø votla ana gora za jezeram bit viš kæt Trægvas. Njen duh jo j napøhvov, žmaj jø pa vzøgvov pa prætøgvov skale. Pa Boh ni tga dopustov. K jø hva žã skorej lih tkuj vsoka kæt Trægvas, se j pa kar nankræt s strešnøm grmenjam prøpoçla pa ssuva. Zato j dons Podrta gora."

(Cvetek 1993: 175)

Ne samo v višine, tudi v globine ni smel človek zaiti, kajti tam je bilo kraljevstvo vil in škrtov, posebno rudniški škrt Perkmandelj jim je rad nagajal:

"Naš ata so pa zapodval, da j biv perkmandølje le na Rudønno poljo; tam so včasøh ta žalezovo rudo kopalø. Perkmandølje jøm jø pa kljubov, čã so prøubok notrø kopal. Na tæk da j to njøgov svet, da nimaš ti kej tkuj ubok ištøt."

(Cvetek 1993: 49-50)

Mencinger je razmišljal, zakaj so Bohinjci tako vraževerni. V svojem potopisu **Moja hoja na Triglav** je hudomušno ugibal, da morda zato, ker se Bohinjcev prime samo pol krsta, druga polovica pa ostane trdovratno poganska. Tako so trdili tudi Blejci:

"Blejci in drugi okoličani so se ponašali s čistokrvnim plemenom po Adamu in Evi; nasproti so pa starim Bohinjcem

(rodu, ki je že davno izumrl) očitali mešano kri, ker so ti bili na pol potomci Adama in Eve, a na pol potomci prekletih poganskih bogov in boginj, ki niso bili človeškega plemena. Polovice, prirojene po poganskih bogovih, se krst seveda ni mogel prijeti." (ZD 3: 9)

Odtod tudi etimologija krajevnega imena Bohinj, ki bi se moralo pisati Boginj:

"Poganski bogovi, povsod drugje zaporedoma odstavljani in pregnani, so našli v tem skritem kotu slovenske zemlje poslednje pribežališče in so nadeli svojemu novemu domišču iz same hvaležnosti ime Boginj: dom bogov." (ZD 3: 8)

Mencingerju ta domneva ugaja, zato pripominja, da so imeli odstavljani poganski bogovi dober okus, ker so si izbrali tako lep kraj za svoje prebivališče. Ta motiv je uporabil tudi v svoji priložnostni pesmi **Deklamacija gospodične Urbanije Prevčeve** v kranjski čitalnici pri Vodnikovi besedi (dne 31. januarja 1880):

"Pravljica pozabljena nam znani,
da bogovi stari so, pregnani,
naroda zaklade in spomine
s sabo nesli na strme planine,
na snežnike, kjer Triglav se dviga,
/.../
in bogovi svetlih na vrhovih
v belih tam prebivajo gradovih.
Ob gradeh zakladi so ležali,
katere vek za vekom so iskali;"
/.../ (ZD 4: 305-306)

V Bohinju pa je danes znana malo drugačna razlagalna povedka o krajevnem imenu Bohinj:

"Boh jø lðem svet døliv. Potle jø pa žã vse røztaljov, tam pør kraj so pa še an ødlje stalø. Jø pa pozabov nanje, k se niso nøç greblø pa gvasilø. So se mo pa zasmillø, k so bli tkuj potrpøljiv pa skromnø. Jøm jø pa od sojga ta najlepš svet odstopov, zato se pa zde j Bohøn j imønje. Bohøn j pride od Boga, k Bohinjçø Bogo Boh røçemo."

(Cvetek 1993: 17)

O vzrokih bohinjske vraževernosti Mencinger dalje razglablja v svojem potopisu, ko se jim bliža huda ura v gorah. Do vraževerja ima negativen odnos, a razume ljudi, ki se borijo z neusmiljeno naravo:

"Ta sila često prav usodno poseže v gorjansko življenje. Mož je zjutraj zdrav in jak, do večera ga ubije strela, zasuje plaz, v prepad telebi kamen, ki se mu je utrgal pod nogo... Proti takim silam in njih groznim, iznenadnim činom ni pomoči. Zatorej ni čuda, da se nahaja pri nas toliko vraž, ki so stare kakor Bohinj. Bojazen poraja kakor nočne strahove tako podzemeljske duhove, škrate in druge gorske pošasti, ker živa domišljija podtika vse razne usodne pojave brezčutne in mrtve prirode živim, čutečim bitjem, ki svoje čutenje javljajo s sovraštvom proti človeku, kadar prodira v njih bajevno kraljestvo. Baš zaradi tega je bilo po naših bajkah vsako jezero med gorami nekdanj bogata poljana z vasjo in cerkvijo, in živosluche babice še dandanašnji čujejo zvonjenje iz pogreznjenega zvonika ob delopustu velikih praznikov. Vsako bogato rudno jamo čuva ali iz nje rudokopa preganja zeleni škrtatelj, in takisto so bile prostrane goličave med visokimi vrhovi, ki jih zdaj pokrivajo kameni prodovi in led, nekdanj bohotni pašniki in travniki, a razdejali in pokončali so jih gorski duhovi, ko jih je človek hote ali nehote razsrdil. Oprostite torej našim gorjancem naše vraže,

dokler nas ne morete oteti gorskih strahov..." (ZD 3: 158-159)

V tem komentarju, ki ga pisatelj naloži Mlekojedu, spoznamo genezo vraž oziroma predvsem razlagalnih povedk z vsem njihovim bajeslovnim aparatom, s katerim je bil Mencinger dobro seznanjen. Med svojimi rojaki je spoznal, da je "pri preprostih ljudeh vraža močnejša od vere in da je vrača slepa za vsako prepričanje" (ZD 2: 111).

Pisatelj torej ne sprejema starodavnih verovanj svojih prednikov s tako spoštljivostjo, ki mu jo je "nekdanj zapovedal ded", temveč s hvaležnostjo, da se je rodil kasneje. Tedanjega načina življenja ne opisuje vedno idilično, pač pa kritično komentira, da njegovi predniki niso imeli potrebe in želje po napredku in izobrazbi, zato "knjiga ni prišla pod kmetsko streho; verske resnice, oznanjevale v cerkvi, so se doma omračevale z vražami, ki so se hranile od roda do roda" (ZD 3: 129).

Da smo toliko časa ostali brez "slovenske povestne književnosti poleg katekizma in molitvenikov", Mencinger krivi tudi duhovnike, ki so se v srednjem veku sramovali slovenskega jezika, kaj da bi ga še izobraževali:

"Narod je bil res pobožen, ali hkrati zelo vražen, neomikan, ubog. Duhovniki, njegovi edini učitelji, bili so po največ sinovi plemenitnikov in meščanov, ki često niso znali ali pa so se sramovali jezika zaničevanega kmeta, kateremu je bilo v zaničevanem jeziku oznanjati božjo besedo. Nauk je bil torej često slab in nedostaten ter ni mogel izravnati korenin starega poganstva iz narodovih src. Kmet je ondan pravemu Bogu služil kar najgorečnejše, zaeno pa vražno pazil, da se ne zameri starim bogovom, postavljenim v zakotje." (ZD 2: 247)

Mencinger v potopisu položi pisatelju Erjavcu "tele stroge poduke" na jezik:

"Znebite se dalje starih vraž, od katerih so nekatere jako kvame in celo hudodelske, a druge tako smešne, da bi se jih človek moral sramovati" (ZD 3: 179).

Mencinger je gledal na vraževerje ali bahjeverstvo kot na nekaj "čudnega in neverjetnega", kar je nastalo iz človekove nemoči in zaostalosti. A kasneje, ko se je razgledal tudi po drugih slovenskih krajih, je spoznal, da vraževerja ni mogoče kar tako izkoreniniti, saj so naši predniki tisočletja živeli s temi modeli dojetja sveta. Zato se na koncu svojega potopisa opravičuje svojim rojakom:

"Naj mi verjamejo, da bi mnogih vraž in napak bohinskih dedov iz dobe pred 1860. letom ne bil omenil v tem spisu, da me niso nanje vnovič opozorile izkušnje poslednjih let. Tisti in enaki nedostaki so nemara že pozabljeni v Bohinju; a jaz sem jih za nedavnih let opazoval v drugih pokrajinah slovenske domovine in celo takih, ki so bolj odprte občevanju s sosedi in zgledom, budečim napredek, nego moj trdni, starodavni Bohinj." (ZD 3: 188)

Janez Mencinger je večino žanrov ljudskega pripovedništva, ki jih je vtikal v svoje delo, poimenoval s pravljico. Tako sta označevala ljudske pripovedi tudi Levstik in Jurčič. Torej, vse, kar se pravi, pripoveduje v neki zgodovinsko in zgodbeno zaokroženi obliki, je pravljica.

"Tudi pravljice ni nobene, da bi tam nekdanj stal bil slovenskega junaka grad." (ZD 1: 305)

"Pravljice tudi pripovedujejo, da je v teh krajih fužine imela sveta Jema." (ZD 1: 305)

"Na tej gori so po stari pravljici Benečani kopali čisto zlato." (ZD 1: 310)

"Naj povem še eno pravljico od jezera. /.../ To je menda edina pravljica o jezeru bohinskem, ker prebivalci okolice so vse druge pozabili v skrbeh za težko zasluženi vsakdanji kruh." (ZD 1: 311)

"Pa povedali ti ne bodo ne pravljice ne drugih znamenitosti, ker pravljice so pozabili, posebnih znamenitosti pa Savica zanje nima, ker so močno prozaični in praktični ljudje..." (ZD 1: 316)

V zadnjih dveh primerih Mencinger ugotavlja, da je trdo življenje izklesalo Bohinjce v pragmatične in prozaične ljudi, to pa naj bi bil zadosten vzrok za pomanjkanje pravljic, ki jih sicer ne manjka med drugimi Slovenci:

"Koliko narodnih basni, povedk in pravljic tiči med slovenskim ljudstvom! Ni jih treba veliko piliti in prenarajati..." (ZD 1: 66).

Tu hkrati zvemo, da se Mencingerju ni zdelo potrebno ljudskega izročila preveč preoblikovati oziroma piliti, saj bi s tem izgubilo mnogo pristnega in lepega. Mencingerju pomeni ljudsko izročilo dragocen plod ustvarjanja in življenja naših prednikov, ki s svojimi stoletnimi izkušnjami varuje pred zmotami in zablodami:

"V domači hiši so lastni spomini in pomenki, svoji pregovori in šege, ki so trdna vez za vso družino in jo varuje mnogih zmot, napak in razbrzdanosti." (ZD 1: 294-295)

Iz te dragocene ljudske zakladnice pa Mencinger izvzema vraževerje, v katerem sicer sluti poseben način dojetja sveta in življenja, a ga obravnava kot "sila kvarnega in celo hudodelskega" ali vsaj čudnega oziroma smešnega. V njegovih delih kar mrgoli vraž, ki se sicer povezujejo z njemu ljubimi šegami in navadami, a so mu vse po vrsti plod človekove nemoči in zaostalosti. Ko je te "napake bohinskih dedov" spoznaval v drugih krajih, kjer je živel, je ugotavljal, da se jih vendarle ne da kar tako izkoreniniti.

Pri zbiranju bohinskega ljudskega pripovedništva sem prišla do podobnih ugotovitev kot Janez Mencinger v svojem času. Bohinj premore ogromno slovstvene folklore, vendar pa v njej ni najti veliko pravljic v klasičnem smislu. Pragmatični Bohinjec vendarle ni brez poezije, a težko prenaša poetiko neresničnega, ki je značilna za "klasične" pravljice. Močno pa je zasidran v vraževerju, a tudi ti "zakoni" davnih verovanj žal še najbolj popuščajo v odnosu do narave. Ta odnos ni več tako spoštljiv, da bi zmoželi ohranjati materialno in duhovno kulturno identiteto tistega "trdnega, starodavnega" Bohinja, ki ga z veliko ljubeznijo in ponosom Janez Mencinger upodablja skoraj v vseh svojih delih.

VIRI IN LITERATURA

- BEZLAJ, France 1976, 1982: Etimološki slovar slovenskega jezika 1, 2. Ljubljana.
- CVETEK, Marija 1987: Bohinjsko ljudsko pripovedništvo. V: Bohinjski zbornik. Radovljica.
- CVETEK, Marija 1988: Bohinjski govor. V: Jezik in slovstvo 34/1-2. Ljubljana.
- CVETEK, Marija 1993: Naš voča so včas zapodval. Ljubljana.
- ETNOLOGIJA in domoznanstvo. Ljubljana 1989.
- GABROVEC, Stane 1987: Prazgodovina Bohinja. V: Bohinjski zbornik. Radovljica.
- KERMAUNER, Taras 1980: Mencingerjev Abadon. V: Janez

MENCINGER, Abadon. Maribor.

- KMECL, Matjaž 1975: Od pridige do kriminalke. Ljubljana.
- KMECL, Matjaž 1976: Mala literarna teorija. Ljubljana.
- KOCIJAN, Gregor 1984/1985: Pripovednik Janez Mencinger. V: Jezik in slovstvo 30/4. Ljubljana.
- KOWALSKA, Urszula 1978: Problematika mita v sodobnih raziskavah kulture. V: Slavistična revija 26/4. Maribor.
- KROPEJ, Monika 1992: Ljudska kultura v slovenskih pravljicah in povedkah. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- LITERATURA. Leksikoni CZ. Ljubljana 1977.
- LOGAR, Tine 1993: Slovenska narečja. Ljubljana.
- MAHNIČ, Jože 1988: Značilnosti in problemi Mencingerjevega zgodnjega pripovedništva. V: Slavistična revija 36/1. Maribor.
- MATIČETOV, Milko 1956: Ljudska proza. V: Zgodovina slovenskega slovstva 1. Ljubljana.
- MENCINGER, Janez 1961-1966: Zbrano delo 1-4. Ljubljana.
- NARODOPISJE Slovencev 1, 2. Ljubljana 1944, 1952.
- OROŽEN, Martina 1982: Jezikovna sredstva humorja in sa-

tire v delih Janeza Mencingerja. V: 18. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana.

- PATERNU, Boris 1989: Obdobja in slogi v slovenski književnosti. Ljubljana.
- PLETERŠNIK, Maks 1894-1895: Slovensko nemški slovar. Ljubljana.
- POGAČNIK, Jože 1970: Zgodovina slovenskega slovstva 4. Maribor.
- POGAČNIK, Jože 1986: Branje Abadona. V: Janez MENCINGER, Abadon. Ljubljana.
- RADEŠČEK, Rado 1984: Slovenske ljudske vraže. Ljubljana.
- SLOVAR slovenskega knjižnega jezika 1-5. Ljubljana 1970-1991.
- STANONIK, Marija 1988: Slovstvena folklorja kot znanost in kot umetnost. V: Jezik in slovstvo 33/5. Ljubljana.
- STANONIK, Marija 1990: Slovstvena folklorja v domačem okolju. Ljubljana.
- TRDINA, Silva 1969: Besedna umetnost 2. Ljubljana.

Summary

JANEZ MENCINGER AND FOLK NARRATIVES FROM BOHINJ

Marija Cvetek

In Slovenia we have many folk songs written down as a kind of folk narratives. Songs are easier to write down than stories, because the latter are more personal and meant for the listener. It is the speech in which the man expresses himself in a most authentic and free manner. Each story teller expresses his own personal attitude towards a story and both, the story teller and the listener, enjoy vigorous expressions, intonation plays, mimicking, irony, humour and laughter. Foreign transcribers would have difficulties in perceiving all the exquisiteness of the speech, syntactical specialties and all the potential extensions of the meaning of the Bohinj dialect.

The following writers connected with Bohinj included in their works even more of its oral tradition: Janez Jalen, Fran S. Finžgar and especially Janez Mencinger, who interweaved the unwritten tradition of "the firm and ancient Bohinj" in most of his works.

The realist Janez Mencinger wrote in the second half of the 19th century and had an excellent sense of humour, his narratives were ironical and satirical. It is a sense of humour that is also nowadays the most frequent component of the Bohinj's character in the span of its context and intensity. This component of the narrative perspective represents the core of the folk tradition of Bohinj.

If we read Mencinger's works with the ethnological attention we find out that the oral tradition was very much alive among the Bohinjians of the previous century. It expressed itself in manners and customs and their relations. In Mencinger's works we can also find interesting narrations about the material culture of the previous century.

The author of the paper limited herself on the folk narratives from the works of Janez Mencinger. She was interested in his informants, in the genres that he wrote down and in how he named and incorporated them in his literary works. She was also interested in how he reformed these folk narratives, what was his attitude towards the folk tradition in general and which variants are preserved in the oral tradition of the Bohinj of today.

Mencinger did not consider it necessary to reform the oral tradition much, because by changing it, it would loose its authenticity and beauty. According to Mencinger the oral tradition is a precious product of our ancestors' life and creativity, which, with its hundred years of experience, protects us from mistakes and fallacies.

The authoress came to similar conclusions while collecting oral tradition of Bohinj as Janez Mencinger did in his time. There is a lot of literary folklore in Bohinj, but not many fairy tales in a classical sense. However, it is rich in superstitions. But even those "laws" of ancient beliefs are unfortunately most yielding in their attitude towards nature. This attitude does not contain enough respect to be able to preserve the material and spiritual cultural identities of the "firm and ancient" Bohinj, which are represented with such love and pride by Janez Mencinger in almost all of his works.